

Wpływ organizacji pozarządowych na aktywność turystyczno-rekreacyjną osób niepełnosprawnych województwa lubelskiego

Andrzej Soroka, Dominik Dąbrowski, Marek Kuźmicki, Jarosław Żbikowski

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

Streszczenie

W pracy przedstawiono wpływ działalności organizacji i stowarzyszeń na aktywność turystyczno-rekreacyjną osób niepełnosprawnych w województwie lubelskim. Wykazano, iż oczekiwania kierowane przez niepełnosprawnych do organizacji, specjalistycznych placówek oraz stowarzyszeń, co do pomocy w organizacji ich aktywności fizycznej są porównywalne do tych kierowanych do najbliższego otoczenia, czyli rodziny i przyjaciół. W opinii inwalidów placówki te nie w pełni realizują swoje zadania wynikające z założeń statutowych. Niepełnosprawni przeważnie sami lub z pomocą najbliższych są organizatorami aktywności wypoczynkowej lub rehabilitacyjnej. W przypadku niepełnosprawnych pracujących znacznej pomocy w organizacji czasu wolnego udzielały zakłady pracy. Bariery uniemożliwiającymi uczestnictwo w aktywności turystyczno-rekreacyjnej były przede wszystkim koszty uczestnictwa w takich imprezach, brak ofert od organizacji i stowarzyszeń jak również mała aktywność marketingowa firm z branży turystycznej.

Wstęp

Funkcjonowanie osób niepełnosprawnych w codziennym życiu jak również udział ich w aktywności fizycznej w sposób szczególny uzależniony jest od świata instytucji tworzonych przez państwo jak również przez organizacje pozarządowe. Nie można oczywiście pominąć podstawowego czynnika w prawidłowym funkcjonowaniu tej grupy obywateli, jakim jest pomoc najbliższego otoczenia, czyli rodziny i przyjaciół.

To poprzez organizacje i instytucje państwowe docierają świadczenia finansowe lub inne formy pomocy materialnej, które jednak nie w pełni wypełniają potrzeby jakie mają niepełnosprawni. Duży wpływ na poprawę jakości życia inwalidów mają aktywne formy proponowane przez organizacje społeczne, które sprzyjają i pomagają w rehabilitacji medycznej i społecznej, umożliwiając osobom niepełnosprawnym uczestnictwo w działaniach, które są dostępne ludziom w pełni sprawnym (Ostrowska i inni 2001). Ważne znaczenie ma również proponowana przez te organizacje aktywność turystyczno-rekreacyjna, która ma znaczenie przy akceptacji społecznej niepełnosprawnych, podnosząc ich poziom niezależności w społeczności w której żyją (Santiago i Coyle 2004; Terry 1995).

Demokratyzacja życia w Polsce miała znaczny wpływ na funkcjonowanie osób niepełnosprawnych, które skutkowało powstawaniem coraz to nowych inicjatyw samopomocowych i organizacji pozarządowych działających na rzecz inwalidów. Funkcjonowanie tych form aktywności społecznych traktowane jest niekiedy jako tworzenie alternatywnego, w stosunku do formalne-

* Badania zostały przeprowadzone w latach 2005–2007 w ramach projektu naukowego, finansowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych nt. „Społeczne uwarunkowania udziału w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych z terenów wschodniej Polski”, realizowanych przez Instytut Turystyki i Rekreacji, Państwowej Szkoły Wyższej w Białej Podlaskiej. Koordynator badań: dr. hab. prof. nadzw. Józef Bergier, wykonawcy: dr Barbara Bergier, dr Dominik Dąbrowski, dr Zofia Kubińska, dr Danuta Nałęcka, dr Marian Stelmach, dr Jarosław Żbikowski.

go, systemu pomocy osobom o niepełnej sprawności (Balcerzak-Paradowska 2002). Wydawałoby się, iż ten problem dotyczy również wypoczynku i właściwego zagospodarowanie czasu wolnego osobom niepełnosprawnym przez instytucje do tego powołane, czyli biura turystyczne i biura podróży. Zauważalny jest jednak brak odpowiedniego podejścia i brak ofert kierowanych z branży turystycznej do osób niepełnosprawnych. Braki informacji na temat możliwości uczestnictwa niepełnosprawnych w turystyce, spowodowane są znikomymi działaniami marketingowymi w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych i braku przygotowania pracowników branży turystycznej do kreatywnej obsługi turystów niepełnosprawnych (Wilken 1997).

W Polsce działa blisko pięć tysięcy organizacji pozarządowych zajmujących się pomocą społeczną, w tym w województwie lubelskim 279. Wśród nich 19 to Powiatowe Zespoły ds. Orzekania o Niepełnosprawności, 27 Warsztatów Terapii Zajęciowej (tylko dwa z nich zorientowane są na działalność turystyczną), oraz 219 organizacji, stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz osób niepełnosprawnych, z których około 70 wśród celów działania zakłada organizację turystyki i rekreacji czy prowadzenie ośrodków rehabilitacyjnych.¹

1. Metody i materiał badawczy

Celem opracowania było przedstawienie roli organizacji i instytucji turystycznych, które w swoich zadaniach statutowych mają wpisana pomoc osobom niepełnosprawnym w organizowaniu czasu wolnego. Podjęto także próbę porównania działania tych instytucji z najbliższym otoczeniem niepełnosprawnych, czyli z rodziną i znajomymi w kwestii wpływu i pomocy w organizowaniu wypoczynku turystyczno-rekreacyjnego.

Materiał do badań uzyskano przy pomocy ankiety, którą przeprowadzono w formie wywiadu wśród losowo dobranej grupy 360 osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenie województwa lubelskiego w latach 2005–2007. Wyboru grupy reprezentatywnej dokonano przy pomocy metody doboru warstwowo-losowego, gdzie głównymi warstwami były: miasto/wieś, kobieta/mężczyzna i stopień niepełnosprawności. Miasto reprezentowało 42,5% badanych, natomiast wieś 57,5%. Ankietowani mężczyźni stanowili 48,1%, natomiast kobiety 51,9%. Wiek respondentów to grupa 33,9% badanych pomiędzy 16 a 34 rokiem życia. Między 35 a 64 rokiem życia było 50,0% ankietowanych, natomiast 16,1% to respondenci w wieku 65 i więcej lat. Wśród badanych respondentów było 30,0% osób z wykształceniem podstawowym, 29,8% z zawodowym, 33,5% ze średnim licealnym i policealnym, natomiast z wyższym 6,6%. W przypadku 21,2% niepełnosprawni spełniali status aktywnych zawodowo-pracujących, w 18,2% aktywnych zawodowo-bezrobotnych, natomiast najliczniejszą grupę (60,6%) stanowili niepełnosprawni bierni zawodowo. Bardzo dobrą i dobrą sytuację materialną deklarowała grupa 39,0% niepełnosprawnych, 40,0% posiadało sytuację materialną określaną jako dostateczną, natomiast w 21,0% jako złą i bardzo złą.

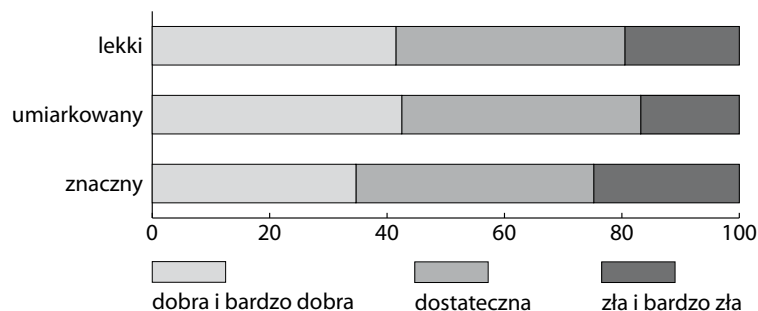
Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej przy wykorzystaniu programu Statistica. Zastosowano miarę położenia w postaci średniej arytmetycznej. Do badania zróżnicowania natężeń odpowiedzi zastosowano test *t* Studenta dla grup niezależnych oraz jednoczynnikową analizę wariancji (ANOVA) dla klasyfikacji pojedynczej, po wcześniejszym sprawdzeniu spełnienia wymagań związanych z zastosowaniem testów parametrycznych. Przy wykazaniu istotnych różnic stosowano test Post-hoc NIR. Zróżnicowania określano, jako istotne statystycznie przy poziomie $p < 0,05$.

2. Wyniki badań

Biorąc pod uwagę stopień niepełnosprawności oceniono sytuację materialną. Zbliżone wartości deklarowanego poziomu zamożności wystąpiły pomiędzy osobami o lekkim stopniu niepełnosprawności a umiarkowanym. Ponad 40% osób z tych grup określiła swoją sytuację materialną jako dobrą i bardzo dobrą (42,5% ze stopniem umiarkowanym i 41,5% z lekkim), przy 34,7% z grupy o znacznym stopniu niepełnosprawności. Również mniejszy odsetek osób z niepełnosprawnością umiarkowaną (16,8%) i lekką (19,5%) wypowiedziało się o swojej sytuacji materialnej jako „złej

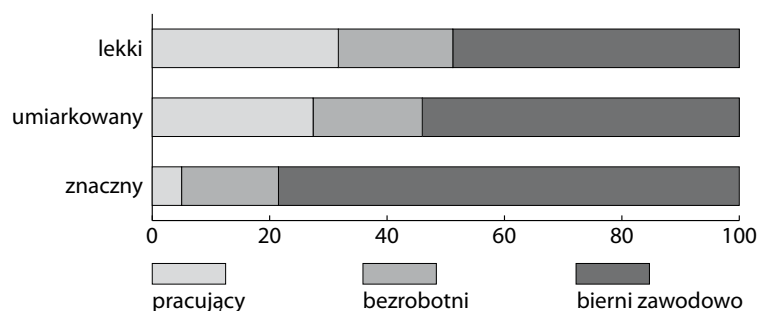
1. Dane KLON/JAWOR, za: (Golinowska 2004, s. 106).

i bardzo zlej”. W przypadku osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności taka deklaracja dotyczyła 24,8% respondentów (rys. 1).

Rys. 1. Sytuacja materialna osób z uwzględnieniem stopnia niepełnosprawności (%)

Z badań wynika, iż stopień niepełnosprawności miał istotny ($p < 0,001$) wpływ na aktywność zawodową respondentów. Spośród badanych deklarujących lekki stopień niepełnosprawności 31,7% pracowało zawodowo. Była to wielkość istotnie wyższa ($p = 0,041$) od tej określającej osoby pracujące o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (27,4%), a zwłaszcza o stopniu złożonym (5,0%) ($p < 0,001$). Również znamienne mniejszy udział w rynku pracy z grupy deklarującej lekki stopień niepełnosprawności posiadali bierni zawodowo (48,8%), przy 54,0% o umiarkowanej niepełnosprawności ($p = 0,047$) i 79,5% znacznej ($p < 0,001$). Udział osób aktywnych zawodowo ale pozostających bez pracy była proporcjonalnie zbliżona we wszystkich grupach (rys. 2).

Rys. 2. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych z uwzględnieniem ich stopnia niepełnosprawności

Największe oczekiwania co do pomocy przy organizowaniu czasu wolnego niepełnosprawni kierowali do placówek specjalistycznych, oraz stowarzyszeń i organizacji, które ukierunkowane są na pomoc niepełnosprawnym. Takie zapotrzebowanie potwierdzone zostało przez wyliczone średnie wartości oczekiwań, które deklarowały osoby niepełnosprawne. Od organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz niepełnosprawnych w największym stopniu ($p = 0,044$) pomocy oczekiwały osoby z umiarkowaną niepełnosprawnością, u których średnie wartości oczekiwań określono na 3,27⁽²⁾. W przypadku osób o znacznym stopniu niepełnosprawności te wartości wyniosły 3,16, natomiast na istotnie niższym poziomie u niepełnosprawnych z lekkim stopniem inwalidztwa, który wyniósł 2,78. Również istotne zróżnicowanie przy $p = 0,048$ w wartościach oczekiwań w stosunku do zakładów pracy wykazano pomiędzy grupami osób z niepełnosprawnością umiarkowaną 2,21 a znaczną 1,64. Wykazano wysokie średnie wartości oczekiwań kierowanych do rodzin przy organizacji czasu wolnego. Nie były one jednak w sposób istotny zróżnicowane pomiędzy osobami o różnym stopniu niepełnosprawności (tab.1 i 2).

2. [In the journal (in both Polish and English texts) European practice of number notation is followed that is, 36 333,33 (European style) = 36 333.33 (Canadian style) = 36,333.33 (US and British style). Furthermore in the International System of Units (SI units), fixed spaces rather than commas are used to mark off groups of three digits, both to the left and to the right of the decimal point.]

Tab. 1. Oczekiwania niepełnosprawnych związane z pomocą przy organizowaniu ich czasu wolnego (ANOVA)

Osoba lub instytucja udzielająca pomocy osobom niepełnosprawnym	SS efekt	MS efekt	SS błąd	MS błąd	F	p
Rodzina	7,688	3,844	905,9	2,633	1,459	0,233
Znajomi	4,683	2,341	558,1	1,641	1,426	0,241
Zakłady pracy	10,929	5,492	583,2	1,963	2,996	0,048*
Placówki specjalistyczne	8,926	4,463	770,0	2,231	1,999	0,136
Stowarzyszenia i organizacje	14,485	7,242	788,2	2,448	3,158	0,044*

* $p < 0,05$

Tab. 2. Oczekiwania niepełnosprawnych związane z pomocą przy organizowaniu ich czasu wolnego (test Post-hoc NIR)

Osoba lub instytucja udzielająca pomocy osobom niepełnosprawnym	Stopień niepełnosprawności		
	Znaczny	Umiarkowany	Lekki
Rodzina	2,70	3,07	2,85
Znajomi	2,07	1,98	2,18
Zakłady pracy	1,64*(2)	2,21*(1)	1,80
Placówki specjalistyczne	3,48	3,44	3,13
Stowarzyszenia i organizacje	3,16	3,27*(3)	2,78*(2)

* $p < 0,05$

Liczby w nawiasach oznaczają numer zmiennej, dla której różnica pomiędzy średnimi jest istotna.

Tab. 3. Stopień zaangażowania stowarzyszeń i placówek w organizację zajęć sportowo-rekreacyjnych skierowanych do niepełnosprawnych (%)

Organizację i placówki inicjujące wśród osób niepełnosprawnych ruch turystyczny i sportowo-rekreacyjny	Stopień niepełnosprawności			Ogółem
	Znaczny	Umiarkowany	Lekki	
Koło osób niepełnosprawnych	22,3	38,0	27,6	28,9
Klub seniora	11,5	23,1	18,7	17,5
Związek inwalidów	6,6	33,6	29,3	26,7
PTTK	5,0	15,9	12,2	11,7
TKKF	12,4	10,6	11,4	9,2
Harcerstwo	14,9	23,8	20,3	18,9
Szkoły specjalne	14,9	31,9	29,3	25,0
Spółdzielnia inwalidów	14,9	34,5	30,1	26,4
PZSON „Start”	9,1	8,8	7,3	8,3
Polski Związek Emerytów	10,7	18,6	18,7	15,8

W największym stopniu niepełnosprawni otrzymywali pomoc w organizacji zajęć sportowo-rekreacyjnym od: kół osób niepełnosprawnych — 28,9%, związków inwalidów — 26,7%, spółdzielni inwalidów — 26,4% i szkół specjalnych — 25%, czyli od placówek, których celem statutowym jest działalność na rzecz tej grupy społecznej (tab. 3).

Respondenci deklarowali, iż w organizowaniu wyjazdów turystyczno-rekreacyjnych w największym stopniu musieli liczyć na siebie oraz najbliższą rodzinę. Osoby o niepełnosprawności lekkiej w istotny sposób ($p = 0,013$) częściej były organizatorami takich wyjazdów (2,20) niż respondenci z niepełnosprawnością o stopniu umiarkowanym (1,84) i lekkim (1,70). Rodzina w sposób istotny ($p = 0,049$) częściej udzielała wsparcia osobom z niepełnosprawnością umiarkowaną (2,03) i lekką (1,94). Istotnie rzadziej taka pomoc była zauważalna przez osoby z niepełnosprawnością znaczną (1,60). Dużego wsparcia w organizowaniu wyjazdów turystyczno-rekreacyjnych udzielały także koła osób niepełnosprawnych. Częściej i to w sposób istotny ($p = 0,027$) o takiej pomocy wypowiadały się osoby z umiarkowanym (1,84) i znacznym (1,81) stopniem niepełnosprawności,

Tab. 4. Organizator wyjazdów turystyczno-rekreacyjnych osób niepełnosprawnych (ANOVA)

Organizator	SS efekt	MS efekt	SS błąd	MS błąd	F	p
Koło osób niepełnosprawnych	18,87	9,43	370,7	2,554	3,690	0,027*
Klub seniora	5,04	2,53	108,0	0,865	3,014	0,047*
Zakład pracy	14,82	7,41	343,2	1,802	4,115	0,018*
Rodzina	13,34	6,67	373,4	2,564	2,932	0,049*
Związek inwalidów	0,89	0,49	92,2	0,762	0,654	0,521
Biuro podróży	0,89	0,44	138,3	1,106	0,405	0,667
Samodzielnie	26,84	13,42	456,8	3,045	4,406	0,013*

* $p < 0,05$

niż z lekkim (1,43). W przypadku tej ostatniej grupy kluby seniora udzielały im istotnie znacznie szerszego wsparcia ($p = 0,047$), niż osobom z grupy z niepełnosprawnością o stopniu umiarkowanym (1,27) i znacznym (1,02). Zakłady pracy według deklaracji badanych w istotnie większym stopniu ($p = 0,018$) były organizatorami wyjazdów w przypadku osób z lekką (2,09) i umiarkowaną (1,72) niepełnosprawnością. Ta pomoc w najmniejszym stopniu dotyczyła grupy o znacznym stopniu niepełnosprawności. Wykazano marginalną pomoc w organizowaniu wyjazdów turystycznych udzielanych przez związki inwalidów i biura podróży (tab. 4 i 5).

Tab. 5. Organizator wyjazdów turystyczno-rekreacyjnych osób niepełnosprawnych (test Post-hoc NIR)

Organizator	Stopień niepełnosprawności		
	Znaczny	Umiarkowany	Lekki
Koło osób niepełnosprawnych	1,81*(3)	1,84*(3)	1,43*(1,2)
Klub seniora	1,02*(3)	1,27	1,53*(1)
Zakład pracy	1,25*(2,3)	1,72*(1,3)	2,09*(1,2)
Rodzina	1,60*(2,3)	2,03*(1)	1,94*(1)
Związek inwalidów	1,15	1,36	1,20
Biuro podróży	1,31	1,52	1,40
Samodzielnie	1,70*(3)	1,84*(3)	2,20*(1,2)

* $p < 0,05$

Uwaga: Liczby w nawiasach oznaczają numer zmiennej, dla której różnica pomiędzy średnimi jest istotna.

Największą barierą w uczestnictwie w imprezach turystyczno-rekreacyjnych według niepełnosprawnych są koszty związane z udziałem. Częściej i to w sposób istotny ($p = 0,049$) te problemy zauważały osoby o umiarkowanej niepełnosprawności (4,26), niż z niepełnosprawnością określoną jako znaczna (3,90). Trudności komunikacyjne to istotna bariera ($p = 0,002$) dla osób o stopniu niepełnosprawności znacznej (3,38), w mniejszym stopniu umiarkowanej (2,90) i lekkiej (2,73). Lęk przed kontaktami z ludźmi zdrowymi to istotna ($p = 0,004$) bariera dla osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności (2,31). Ten problem w istotnie mniejszym stopniu dotyczył osób z niepełnosprawnością umiarkowaną (1,83) i lekką (1,85). W zbliżony — choć w stopniu jeszcze bardziej nasilonym — do poprzedniej bariery wystąpił problem z odczuwaniem lęku przed swoją niepełnosprawnością przez osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności (3,25). Jest to wielkość istotnie wyższa ($p = 0,004$) niż ta deklarowana przez osoby o niepełnosprawności umiarkowanej (2,25) i lekkiej (2,23). W największym i to w stopniu istotnym ($p = 0,001$) osoby z niepełnosprawnością znaczną odczuwały utrudnienia związane z brakiem pomocy ze strony osób bliskich. W ich przypadku nasilenie wypowiedzi było istotnie wyższe osiągając średnią wartość na poziomie 2,54, niż osób z niepełnosprawnością określaną jako umiarkowaną (2,14) i niską (1,90). We wszystkich grupach badanych wysokie wartości osiągnęły wypowiedzi mówiące o barierach związanych z brakiem informacji o imprezach turystyczno-rekreacyjnych, oraz małą aktywnością instytucji działających na rzecz osób niepełnosprawnych (tab. 6 i 7).

Tab. 6. Bariery uniemożliwiające osobom niepełnosprawnym udział w zajęciach sportowo-rekreacyjnych z uwzględnieniem ich stopnia niepełnosprawności (ANOVA)

Rodzaj bariery	SS efekt	MS efekt	SS błąd	MS błąd	F	p
Koszty uczestnictwa	7,25	3,62	511,0	1,477	2,956	0,049*
Trudności komunikacyjne	26,54	13,20	696,3	2,012	6,619	0,002*
Lęk przed ludźmi zdrowymi	16,58	8,29	504,4	1,487	55,730	0,004*
Rodzaj niepełnosprawności	76,09	38,03	571,2	1,630	22,503	0,001*
Brak informacji o imprezach	2,75	1,37	606,4	1,783	0,772	0,462
Brak pomocy ze strony rodziny	24,48	12,22	546,1	1,596	7,658	0,001*
Brak oferty instytucji	0,09	0,04	604,1	1,771	0,025	0,974
Brak organizacji niepełnosprawnych	0,62	0,31	523,7	1,526	0,203	0,815
Brak zainteresowania aktywnością	9,10	4,55	425,9	1,461	3,117	0,045*

* $p < 0,05$

Tab. 7. Bariery uniemożliwiające osobom niepełnosprawnym udział w zajęciach sportowo-rekreacyjnych z uwzględnieniem ich stopnia (test post-hoc NIR)

Rodzaj bariery	Stopień niepełnosprawności		
	Znaczny	Umiarkowany	Lekki
Koszty uczestnictwa	3,90*(2)	4,26*(1)	4,04
Trudności komunikacyjne	3,38*(2,3)	2,90*(1)	2,73*(1)
Lęk przed ludźmi zdrowymi	2,31*(2,3)	1,83*(1)	1,85*(1)
Rodzaj niepełnosprawności	3,25*(2,3)	2,25*(1)	2,23*(1)
Brak informacji o imprezach	3,17	2,99	2,97
Brak pomocy ze strony rodziny	2,54*(2,3)	2,14*(1)	1,90*(1)
Brak oferty instytucji	2,87	2,62	2,70
Brak organizacji niepełnosprawnych	2,61	2,62	2,70
Brak zainteresowania aktywnością	2,57*(3)	2,25	2,16*(1)

* $p < 0,05$

Uwaga: Liczby w nawiasach oznaczają numer zmiennej, dla której różnica pomiędzy średnimi jest istotna.

Podsumowanie

Deklarowana sytuacja materialna osób niepełnosprawnych zamieszkujących teren województwa lubelskiego w 60% była określana jako dostateczna i bardzo zła lub zła. Trzeba zauważyć, że wśród osób z niepełnosprawnością znaczną ta sytuacja ulegała jeszcze większemu pogłębieniu. Jest to na pewno związane z tym, iż ta grupa najrzadziej podejmuje pracę zawodową, dlatego i w kwestii finansów musi zazwyczaj liczyć na wsparcie najbliższej rodziny. Wśród osób niepełnosprawnych zwłaszcza z dysfunkcjami znacznymi są duże oczekiwania co do pomocy przy organizowaniu aktywności turystyczno-rekreacyjnej ze strony stowarzyszeń, organizacji i placówek specjalistycznych, które działają na rzecz osób niepełnosprawnych. Stopień zauważalności tych placówek w najbliższym otoczeniu przez niepełnosprawnych jest bardzo mały. Przykładowo deklarowana znajomość tych placówek sięgała maksymalnie 30%. W przypadku instytucji związanych z turystyką i z organizowaniem aktywności rekreacyjnych (PTTK, TKKF), w niektórych przypadkach nie sięgała 10%. Choć według Łobożewicza (2000) wiele organizacji realizuje bardzo poważne zadania w dziedzinie profilaktyki, rehabilitacji i opieki, wypełniając luki w systemie państwowym. Część wspomnianych podmiotów posiada już trwały dorobek w postaci placówek poradnictwa, ośrodków rehabilitacji dla dzieci i młodzieży, warsztatów terapii zajęciowej, a nade wszystko specjalistyczną i doświadczoną kadrę. Konieczne staje się więc ustawowe określenie statusu organizacji oraz zasady zlecania im zadań przez państwo, cedowania uprawnień i środków finansowych. Jednak w badanych przypadkach zastanawiającym i niepokojącym jest fakt znikomej

wiedzy badanych na temat funkcjonowania w ich miejscu zamieszkania organizacji i placówek, które powinny inicjować wśród osób niepełnosprawnych ruch turystyczny i sportowo-rekreacyjny. Ma to niewątpliwie powiązanie (szczególnie dotyczy to obszarów wiejskich) z brakiem takich placówek i organizacji (Gąciarz i inni 2008). Również niepokojącym jest fakt, iż w największym stopniu niepełnosprawni w organizowaniu imprez turystyczno-rekreacyjnych muszą liczyć na siebie i na najbliższą rodzinę. W sposób marginalny w te działania włączają się: biura podróży, kluby seniora, związki inwalidów i zakłady pracy. W przypadku biur podróży występuje problem niewłaściwego podejścia do turystów niepełnosprawnych. Wydaje się, iż nie rozumieją one problemów i oczekiwań niepełnosprawnych, lub też nie wiedzą jak mają postępować przebywając z nimi. Koniecznością chwili są szkolenia w branży turystycznej skierowane na osoby niepełnosprawne (Daruwalla i Darcy 2005). Akcentując turystykę jako sposób wykorzystania czasu wolnego można powiedzieć, iż tej formie aktywności osób niepełnosprawnych nie sprzyja sytuacja na polskim rynku turystycznym. Przede wszystkim brakuje ofert dla wspomnianej grupy turystów, ale czasami bardziej dotkliwy jest brak informacji o dostępnych usługach turystycznych co staje się barierą nie do pokonania (Borowicka i Ramik-Mażeńska 2008). Również koszty uczestnictwa w imprezach turystyczno-rekreacyjnych to największa bariera uniemożliwiająca korzystanie z takich zajęć. Duże znaczenie odgrywają również trudności komunikacyjne, brak informacji na temat imprez oraz brak ofert ze strony instytucji i organizacji. W przypadku osób o znacznej niepełnosprawności trudną kwestią jest rodzaj niepełnosprawności. Kilar i Lizis (1995) twierdzą, iż podstawowymi problemami osób niepełnosprawnych jest nieprzystosowanie środków komunikacji, co rzutuje na trudności w dotarciu do bazy sportowo-rekreacyjnej i turystycznej oraz na możliwości poruszania się po mieście. Otoczenie osób niepełnosprawnych w czasie podróży turystycznych to najbliższa rodzina, znajomi i przyjaciele. Ten fakt jest tożsamy z sytuacją jaka panuje w innych krajach Europy, gdzie niepełnosprawni również najczęściej podróżują z członkami rodziny lub znajomymi. Z ekonomicznego punktu widzenia towarzysze podróży są dodatkowym celem przemysłu turystycznego, ponieważ podwyższają zyski związane z obsługą klientów (Buhalis i inni 2005). Brak pomocy ze strony instytucji i placówek specjalistycznych powoduje, iż najczęściej źródłem wsparcia osoby niepełnosprawnej jest właśnie najbliższa rodzina, przyjaciele, sąsiedzi i inne osoby związane emocjonalnie z niepełnosprawnymi. Jest to tzw. pierwotne źródło wsparcia osób niepełnosprawnych. Do wtórnych źródeł zaliczono m.in. instytucje rządowe i pozarządowe, fundacje, które zabezpieczają warunki opieki, życia i rozwoju (Taranowicz i inni 2000). Analiza badań wykazała, iż problem niepełnosprawności na terenie województwa lubelskiego istnieje, lecz często jest niezauważalny. Wydaje się, iż dostępność instytucji zajmujących się osobami niepełnosprawnymi w sytuacji niepełnosprawnej osoby jest utrudniona, a w wielu przypadkach niemożliwa z uwagi na brak w okolicach takich instytucji.

Literatura

- BALCERZAK-PARADOWSKA B. (red.) (2002): *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*. Raport IPISS, t. 22, Warszawa, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- BOROWICKA A., RAMIK-MAŻEŃSKA I. (red.) (2008): *Sprawnie dla niepełnosprawnych. Profesjonalna obsługa turysty niepełnosprawnej*. Szczecin, Forum Turystyki Regionów.
- BUHALIS D., EICHHRON V., MICHPOULOU E., MILLER G. (2005): *Accessibility Market and Stakeholder Analysis*. University of Surrey/United Kingdom.
- DARUWALLA P., DARCY S. (2005): *Personal and Societal Attitudes to Disability*. „Annals of Tourism Research”, vol. 32, no. 3, s. 549–570.
- DEVINE M.A. (2004): *“Being a ‘Doer’ Instead of a ‘Viewer’.” The Role of Inclusive Leisure Contexts in Determining Social Acceptance for People with Disabilities*. „Journal of Leisure Research”, vol. 36, no. 2, s. 137–159.
- GĄCIARZ B., OSTROWSKA A., PAŃKÓW W. (2008): *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w małych miastach i na terenach wiejskich uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń*. IFiS PAN.
- GOLINOWSKA S. (2004): *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych. Ocena działań instytucji*. Raport IPISS, t. 25, Warszawa, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.

- KILAR J., LIZIS P. (1995): *Bariery architektoniczne i społeczne a uprawianie turystyki i rekreacji*. [w:] J. Ślężyński i W. Petryński (red.): *Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach*, Kraków, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych.
- ŁOBOŻEWICZ T. (red.) (2000): *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*. Warszawa, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie.
- OSTROWSKA A., SIKORSKA J., GAĆIARZ B., INSTYTUT SPRAW PUBLICZNYCH (2001): *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*. Warszawa, ISP.
- SANTIAGO M.C., COYLE C.P. (2004): *Leisure-Time Physical Activity and Secondary Conditions in Women with Physical Disabilities*. „Disability and Rehabilitation”, vol. 26, no. 8, s. 485–494.
- TARANOWICZ I., MAJCHROWSKA A., KAWCZYŃSKA-BUTRYM Z. (2000): *Elementy socjologii dla pielęgniarek*. Lublin, „Czelej”.
- TERRY T. (1995): *Universal Adventure Programming. Opening our Programs to People with Physical Disabilities*. „Journal of Leisurability”, vol. 22, no. 2.
- WILKEN U. (1997): *Tourismus und Behinderung. Fortschritte bei der Integration in das allgemeine Reise- und Urlaubsgeschehen*. „Die Rehabilitation”, Jg. 36, H. 2, s. 121–125.